

Oliver Hach:

Před 50 lety v Československu zemřela svoboda - Konec Pražského jara

Freie Presse Chemnitz, 17.8.2018

(německý originál s obrazy naleznete [zde](#))

Problémový redaktor

OLIVER HACH

Uwe Schneider pracoval v roce 1968 jako novinář v deníku „Freie Presse“. S porážkou Pražského jara ztratil víru v socialismus. Následoval zákaz výkonu povolání a dlouholeté sledování tajnou službou.

21. srpna 1968 vydal deník „Freie Presse“ mimořádnou přílohu. Vedení SED se v ní obrací „k občanům Německé demokratické republiky“. Jedná se o výzvu, kterou zprostředkovala státní tisková agentura ADN. Stálo v ní, že 20. srpna „vytáhly věrné osobnosti strany a státu ČSSR do boje za ochranu socialistického státního zřízení proti kontrarevolučním aktivitám“. Podle listu se obrátily s žádostí o pomoc na bratrské socialistické státy Bulharsko, NDR, Polsko, Maďarsko a SSSR. Žádosti bylo vyhověno.

Když toto mimořádné vydání vyšlo, stál Uwe Schneider se svojí snoubenkou na Západním nádraží v Budapešti. Letní dovolená skupinky studentů se chýlila ke konci, o deset dní později má čtyřicetiletý Uwe začít pracovat jako redaktor u „Freie Presse“ v Karl-Marx-Stadtu. 21. srpen 1968 však všechno změní. Co se stane potom, může být námětem na román. Dnes, o 50 let později, je tento příběh poprvé uveřejněn. Uwe Schneider sedí na gauči ve svém domku ve městě Zwönitz, před sebou má pořadač se svým svazkem Stasi. Ten bude později ještě potřebovat.

V srpnu 1968 vládl v Budapešti chaos. Vlaková doprava do Československa, a tím pádem i do NDR, byla pozastavena. Uvízly zde tak stovky dovolenkářů z NDR – skrovné peníze jim došly, lidé na ulici prodávali své osobní věci a oblečení, aby si mohli obstarat jídlo. „Nebyl zde žádný Červený kříž, neměli jsme vodu. Někteří pili z nádrží lokomotiv,“ vzpomíná Schneider.

Maďarský pobyt studentů z města Zwönitz se protáhl. Velvyslanectví NDR jim vyplatí peníze; do obřanského průkazu dostanou razítko s upozorněním, že později musí vše vrátit nazpět. Návrat se nakonec po deseti dnech podaří, a to vlakem, který jede do NDR přes Sovětský svaz a Polsko. Mezi studenty vládne vztek a rezignace z porážky reformního hnutí v Československu. A Uwe Schneider tehdy začne pochybovat. „Do té doby jsem měl ještě naději, že se socialismus

v NDR může přeměnit na socialismus s lidskou tváří," uvádí. „Nyní jsem ale byl úplně rozčarován.“ Přitom měl v budoucnu sloužit systému – jako socialistický novinář, jako funkcionář strany dělnické třídy.

Vyučený soustružník v sobě již dříve našel chuť ke psaní. V továrně na výrobu měřících přístrojů v rodném městě Zwönitz se stal redaktorem závodních novin, v roce 1964 začal v Lipsku dálkově studovat žurnalistiku. Kvůli studiu musel vstoupit do SED. Když o čtyři roky později jde poprvé do práce do budovy redakce „Freie Presse“ na Brückenstraße v Karl-Marx-Stadtu, je mu jasné: psát se bude to, co určuje strana.

Uwe Schneider je zaměstnán jako takzvaný problémový redaktor pro domácí politiku. Tak se tehdy nazývali novináři, kteří u „Freie Presse“ prováděli rešerše a psali, zatímco ostatní texty pouze redigovali. Schneider je autorem článků z okresu Karl-Marx-Stadt, píše o stranických sjezdech SED, volbách a příkladných městech v soutěži „Přidej se k nám“. Po roce se stane vedoucím oddělení témat pro mládež. Všední den v redakci popisuje slovy: „Každý se snažil o to, aby ostatní politicky převýšil.“

Nad prací „Freien Presse“ tehdy dohlížela „ideologická komise“. Funkcionáři SED četli noviny a trestali „ideologické prohřešky“. Schneider se dozví o osudu jednoho kolegy, který měl na starost stránku s humornými příspěvky. Při jedné akci, v jejímž rámci měli čtenáři zasílat přesmykové rýmy, vytiskl verš se slovní hříčkou „Zeichenlehrer“ [učitel kreslení] a „Leichenlehrer“ [upír]. „Tento muž musel opustit redakci a pracovat v produkci,“ vzpomíná obyvatel Zwönitzu. Obvinění znělo následovně: „znevážení osobnosti socialistického učitele“.

Zároveň „Freie Presse“ ve svém zpravodajství bez pardonu útočí na funkcionáře, kteří stoprocentně nezastávají stranickou linii. Uwe Schneider je svědkem, jak bylo naloženo s vedoucím závodu v Karl-Marx-Stadtu, který zpochybnil tehdejší Ulbrichtovo heslo „předehnat bez dohánění“: „Toho muže úplně zničili. Později jsem ho potkal na psychiatrické klinice.“ Situace byla špatná i tehdy, když stranické vedení změnilo kurz: „Kampaně najednou skončily bez jakékoliv zprávy v novinách.“ A redaktoři, kteří po měsíce vystupovali jako agitátoři nějakého směru, změnili ze dne na den svoji argumentaci: „Každý pak dělal, jako by tento názor zastával vždycky.“

V tomto klimatu začíná mladý obyvatel Krušných hor hledat kolegy se stejným politickým smýšlením. Vznikne tak skupina, do jejíhož užšího okruhu patří vedle Schneidera i tři další redaktoři a dva koncipienti. „Mluvili jsme spolu zcela otevřeně, vyměňovali jsme si knížky.“ Například román „Návraty ke Christě T.“ od Christy Wolfové, který byl v NDR stažen z prodeje, a zakázaný román Alexandra Solženicyna „Jeden den Ivana Děnisoviče“. Skupina se scházela k politickým diskuzím, vše ovšem zůstávalo v tajnosti. Mladistvá nerozvážnost jednoho z členů se však pro Uwe Schneidera stala osudnou.

Schneider uvádí: „Jednoho krásného dne v listopadu 1971 jsem byl předvolán k výslechu.“ V té době už u „Freie Presse“ nepracoval, vrátil se zpět do závodu na

měřicí přístroje ve Zwönitzu. „V důsledku vnitřní rozpolcenosti jsem začal trpět srdeční arytmií.“ Oficiálně byla důvodem jeho výpovědi dlouhá pracovní doba včetně cesty ze Zwönitzu do práce; šest týdnů pak byl léčen na psychiatrii v Augustusburgu.

Onoho listopadového dne roku 1971 byl Uwe Schneider předvolán na radnici ve Zwönitzu, kde se ocitl ve zvukotěsné místnosti. Dva muži z ministerstva státní bezpečnosti ho obvinili ze „zrady socialismu“, jeden shodil Schneidera ze židle. Měli u sebe dopisy, které Schneider napsal jednomu z koncipientů. Mladík pranýřoval chybějící svobodu tisku u „Freie Presse“, odtud byl propuštěn a opět se kriticky vyjadřoval o režimu SED v jednom závodě v Plavně. Když se poté dostal do problémů, rozhodl se spontánně k útěku na Západ. Byl zadržen a při prohlídce jeho bytu byly nalezeny Schneidrov texty s kritikou režimu.

Několik dnů po prvním výsledku odvolání státní bezpečnost Uwe Schneidera z jeho pracoviště do jedné vily v Karl-Marx-Stadtu. Vypráví, že ho tam jeden z příslušníků Stasi udeřil tak silně do obličeje, že začal krváčet. Státní bezpečnost chce znát další členy skupiny. Schneider však nic neprozradí. V noci ujede 35 km nazpět do Zwönitzu – nemá žádné peníze, protože ho sebrali bez peněženky.

V prosinci 1971 dostane Uwe Schneider za protistátní jednání v práci okamžitou výpověď. A také má zákaz publikační činnosti. Texty o regionálních dějinách, které zašle redakci jedné publikace kulturního svazu, mu vrátí nazpět, tisknout se nebudou. V zaměstnání musí začít zase úplně odspodu – jako dělník v závodě na výrobu lepenky ve Zwönitzu.

Zároveň v tuto dobu začíná jeho dlouholeté sledování. Na začátku roku 1972 Stasi založí operativní svazek Novinář, který osobně potvrdí oblastní velitel ministerstva státní bezpečnosti. Jako odůvodnění je ve spise uvedeno: „Schneider kolem sebe vytvořil skupinu osob sdílejících stejné názory, která schvalovala tendence roku 1968 v ČSSR.“

Schneiderův byt je odposloucháván, dokonce i ložnice. Jeden z příslušníků tajné služby sedí v bytě nad Schneiderem a odposlouchává – stejně jako ve filmu „Životy těch druhých“. Když rodina odcestuje, státní bezpečnost byt prohledává.

Celkem je na jeho rodinu nasazeno 25 neoficiálních tajných spolupracovníků. Schneiderova manželka vzpomíná: „Kladli nám různé nástrahy.“ Stasi je chce zničit tím, že se snaží podstrčit otci rodiny do postele jinou ženu. To vše se Uwe Schneider dozví až po převratu, při čtení několikasetstránkového svazku Stasi. Říká k tomu: „Nedokážeš si představit, co jsme zažili.“

Sledování trvá šest let, až v roce 1978 je operativní svazek Novinář uzavřen. Ministerstvo státní bezpečnosti se celou dobu domnívá, že protistátní buňku tvoří trojice složená ze Schneidera a dvou koncipientů z „Freie Presse“. Tři redaktoři zůstávají neodhaleni. Jeden z koncipientů má rodinné vazby k vysokým stranickým kruhům, což mu zachrání krk. Pouze z tohoto důvodu upouští režim od žaloby proti Schneiderovi, třetí ze skupiny musí nést následky za opuštění republiky.

Po převratu se Uwe Schneider stane starostou Zwönitzu a vstoupí do CDU. 18 let, až do roku 2008, určuje fungování města, postará se o to, že se Zwönitz stane opět součástí tehdejšího okresu Stollberg. To městu zajistí možnosti rozvoje, například díky začlenění dalších obcí, a v době uzavírání škol se mu podaří zachránit gymnázium. Vráť se i k psaní. V roce 2016 uveřejní první vědecky fundované dějiny města Zwönitz.

Dnes je Uwemu Schneiderovi skoro 75 let a neúnavně pracuje na kronice města. Druhý díl se týká historie po roce 1945. Studoval stovky spisů, také k srpnu 1968, kdy sovětské tanky projížděly přes Krušné hory. Vůči těm, kteří ho kdysi pronásledovali a zakázali mu výkon povolání, necítí žádnou osobní zášť. Ukazuje své potvrzení o rehabilitaci, které vydal okresní úřad pro rodinu a sociální záležitosti v roce 1999 a dodává k tomu: „Lidé, kteří byli nositeli systému, často vůbec nebyli zlí. Byli to štvanci.“

Na zadní straně obývací stěny pořád visí na hřebíku zvuková páska s nahrávkou Solženicynova „Souostroví gulag“. Stasi ji nikdy nenašla.

Kleinneuschönberg 1968 – 2018

Tanky v Krušných horách a jejich fotograf: 50 let dělí tyto dva zábě Kleinneuschönbergu, části města Olbernhau. Dne 25. srpna 1968 zde Wilfried Neuber zaslechl zvuk motorů, vzal svůj fotoaparát Exakta Varex, který měl vždy v ruce, s barevným diapozitivem a začal mačkat spoušť. Přímo před jeho domem v němž dodnes žije, projížděla tuto neděli kolona sovětských tanků, které se předtím nacházely v okolních lesích. Prostřednictvím 135°milimetrového objektivu s Neuberovi podařily tři výjimečné barevné snímky vojsk postupujících do Československa. V pozadí je vidět tehdejší továrna na výrobu kulatiny Gebrüder Herold, která je dnes sídlem firmy nabízející průmyslovou techniku. „Byl to parád den,“ vzpomíná Neuber. Nejprve si myslel, že přijíždějí kombajny, potom spatřil hlaveň děla. „Historický okamžik,“ říkal si tehdy, „teď to riziko musím podstoupit. Vojáci viděli, že fotografuje, nechali ho však na pokoji. Foto: Wilfried Neuber, Uwe Mann

„Sasko bylo vojenským táborem“

Rozhovor s vojenským historikem Rüdigerem Wenzkem o NDR jako nástupním prostoru invazních vojsk, mýtu východoněmecké Národní lidové armády (NVA) jako intervenční armády a otaznících spojených s potlačením Pražského jara.

Jako asistent na tehdejší Vojenském historickém ústavu NDR v Postupimi se Rüdiger Wenzke začal zabývat vztahy mezi východoněmeckou NVA a Československou lidovou armádou. Po převratu skoncoval ve své monografii

z roku 1995 poprvé s mýtem o účasti NVA na potlačení Pražského jara. Dnes Wenzke uvádí, že se u této publikace setkal s mnoha souhlasnými reakcemi, ale také s velkým množstvím projevů odmítnutí a nepochopení. A dodává: výzkum v této oblasti ještě nebyl ukončen. Rozhovor Olivera Hacha s vojenským historikem.

Freie Presse: Pane Wenzke, 21. srpna 1968 vstoupili během několika málo hodin do Československa desítky tisíc vojáků zahraničních armád. Sovětský svaz přitom vyslal své jednotky i přes území NDR. Obzvláště u obyvatel saských příhraničních oblastí panoval strach z války. Jak závažná byla tehdejší situace, jak velké bylo nebezpečí vojenského konfliktu?

Rüdiger Wenzke: Jižní část NDR se již na začátku léta 1968 opravdu stala vojenským nástupním prostorem. Sasko se proměnilo v regulérní vojenský tábor -- vedle desítek tisíc sovětských vojáků s tisíci tanky, pancéřovými a motorovými vozy byly na rozkaz k přesunu vojsk do ČSSR připraveny také dvě divize Národní lidové armády se zhruba 16.000 muži v plné zbroji. I když se jednotky většinou ukrývaly v lesích, nezůstala jejich přítomnost před obyvatelstvem utajena. Kontakty s vojáky byly zpočátku ojedinělé; stranické a státní orgány kromě toho popíraly souvislosti s vývojem v Československu. Na základě toho vznikaly mezi obyvatelstvem fámy například o plánované evakuaci. Lidé začaly nakupovat zásoby, šířil se mezi nimi strach z války. A nebyl v žádném případě bezdůvodný, ve střední Evropě přeci proti sobě stály dvě po zuby ozbrojené vojenské aliance. Nikdo nebyl schopen ve skutečnosti předpovědět, jak bude na „bratrskou vojenskou pomoc“ poskytnutou Československu státy Varšavské smlouvy reagovat Západ, konkrétně pak NATO. Situace byla skutečně vážná.

Československá armáda ve skutečnosti proti invazi nekladla žádný odpor. Proč?

Československá lidová armáda byla jako součást Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy pro případ války zaměřená na Západ, proti NATO. 21. srpna 1968 jí však kvůli překvapivému útoku stála v zádech vojenská přesila. Invazní jednotky okamžitě zajistily kasárna a další vojenská zařízení. Další roli sehrál i fakt, že sovětská důstojníci byli v československém vojenském štábu okamžitě aktivní a doslova donutili československé vojenské vedení k rozhodnutím v souladu se Sověty. Československý ministr obrany Martin Dzúr vydal po nátlaku Sovětů 21. srpna 1968 přesně v 0:00 hodin rozkaz, který československé armádě zakazoval kladení jakéhokoliv odporu, a dokonce nařizoval poskytnutí pomoci invazním vojskům. Tento rozkaz byl v podstatě splněn, jeho druhá část ovšem pouze ve výjimečných případech a nedobrovolně.

Na intervenci států Varšavské smlouvy se měla podílet také Národní lidová armáda NDR. Dokonce už bylo naplánováno zřízení vojenských velitelství Národní lidové armády v ČSSR. Nakonec to však dopadlo jinak. Proč se vůbec NDR stala nástupním prostorem vojsk Varšavské smlouvy?

NDR patřila k nejuvěrnějším spojencům Sovětského svazu. Národní lidová armáda byla v roce 1968, zhruba dvanáct let po jejím založení, na cestě stát se v rámci Varšavské smlouvy mladším bratrem sovětské armády. Proto byla pro východoněmecké vedení strany a státu v čele s Walterem Ulbrichem důležitá účasť na potlačení údajné kontrarevoluce v sousední zemi, která se mohla stát zatěžkávací zkouškou pro politickou a vojenskou spolehlivost východních Němců. Kromě toho byla NDR, kde bylo koneckonců trvale umístěno téměř půlmilión sovětských vojáků, ideálním nástupním prostorem k invazi vojsk do Československa a dále do jeho hlavního města Prahy. NDR a její ozbrojené síly nabídly kromě toho sovětským jednotkám profesionální pomoc – ať už v logistice, zpravodajství nebo při přechodu hranic přes Krušné hory.

Kdo vydal rozhodnutí, aby se Národní lidová armáda nakonec zdržela účasti?

Na tuto otázku nebyla vědecky fundovaná odpověď po dlouhou dobu možná. Je fakt, že od 90. let minulého století kolovaly zprávy a tvrzení, například že Walter Ulbricht měl Národní lidovou armádu zadržet nebo že sovětští maršálové Národní lidové armádě vůbec nedůvěřovali. Teprve před zhruba deseti lety byl v Moskvě nalezen dokument, který nám pomohl v hledání odpovědi na tuto otázku: Byl to sovětský nejvyšší představitel strany a státu Leonid Brežněv, kdo svému vojenskému velení na žádost protivníků Alexandra Dubčeka krátce před invazí nařídil, aby nevysílali východoněmecké jednotky. To sice vedlo k iritacím u sovětské armády, nakonec však dvě divize Národní lidové armády, které byly připraveny na intervenci, do Československa nasazeny nebyly. Moskevští komunisté k tomu poznamenali, že němečtí soudruzi jsou očividně uraženi.

Mýtus však nadále přežívá. Jeden velký český deník otiskl nedávno mapu v níž jsou jednotky Národní lidové armády zakresleny v oblasti Karlových Varů. V legendě se spekuluje o několika stovkách vojáků a desítkách vozů.

Čeští kolegové se odvolávají na několik dobových hlášení, podle nichž byly vozy Národní lidové armády údajně spatřeny mimo jiné ve Vejprtech, Nejdku, Dubí a až po Dolní Žandov. Alespoň vědecká literatura k tomu dodává, že pravdivost těchto údajů nelze ověřit. Samozřejmě není úplně vyloučeno, že například jednotlivé průzkumné jednotky Národní lidové armády – úmyslně či neúmyslně – krátkodobě pronikly na československé teritorium. Víme také, že se od konce srpna do poloviny října 1968 v blízkosti Prahy zcela oficiálně nacházelo několik štábních důstojníků a malá skupina zpravodajské služby Národní lidové armády. Také příslušníci pohraniční stráže NDR příležitostně překročili hranice. Ale bojové jednotky Národní lidové armády s tanky v síle roty, praporu, pluku nebo dokonce divize v Československu – jak se po dlouhou dobu předpokládalo – opravdu nebyly.

Občanům NDR vedení SED nikdy oficiálně nesdělilo, že se východoněmečtí vojáci na invazi nepodíleli.

Sdělení sovětské zpravodajské agentury TASS z 21. srpna 1968, tehdejší oficiální jazyk, ale i pozdější historiografie NDR nezařadily do roku 1989 žádné pochybnosti, že by se armáda NDR v srpnu 1968 společně s „bratrskými armádami“

aktivně neúčastnila potlačení pražského reformního hnutí označovaného za kontrarevoluci. Několik málo vojáků této armády bylo skutečně nasazeno na československé teritorium. S tímto vědomím stvrdila SED interně Národní lidovou armádě a také na veřejnosti, že obstála ve velké zatěžkávací zkoušce, zachránila mír v Evropě a posílila socialismus. SED se tak v rámci aktu mezinárodní solidarity pokládala na straně Sovětského svazu za historického vítěze – něco jiného by se obyvatelstvu těžko vysvětlovalo, v tomto východoněmecké propagandě pomohl v neposlední řadě i Západ, který situoval Ulbrichtovy divize v rámci srpnové invaze jako agresory nejenom do Prahy, ale dokonce i do Bratislavy.

Co tehdy dělal Západ? Existovaly nějaké plány zásahu?

Doposud zpřístupněné dokumenty z politiky, armády a tajných služeb Západu ukazují, že neexistoval ani vojenský plán útoku Západu na Československo před 21. srpnem 1968, ani plán vojenské odpovědi na sovětskou intervenci. Intervenční vojska jako taková byla sice jasně rozpoznána, západním rozvědkám se ale nepodařilo určit přesný termín invaze. SSSR však na počátku intervence USA oznámil, že tato vojenská akce není zaměřena proti NATO nebo jeho členským státům. Bundeswehr se vyvaroval všeho, co by mohlo vést k eskalaci krize. V mé knize „Wo stehen unsere Truppen?“, která vyjde v těchto dnech v nakladatelství Christoph-Links-Verlag, jsem vůbec poprvé zkoumal aktivity Národní lidové armády a Bundeswehru během krize v ČSSR.

Invaze a konec „socialismu s lidskou tváří“ představovaly pro Čechy a Slováky trauma. Jaké to má dodnes následky?

Občané Československa se proti okupaci své země bránili kreativním odporem. Nepodařilo se však zabránit nastolení procesu takzvané normalizace. Postupně byly opět zaváděny staré totalitní mocenské a společenské struktury. Následkem byly až do přelomového roku 1989 stagnace, rezignace a letargie. Sametová revoluce pak začala psát novou kapitolu v dějinách Čechů a Slováků. Přestože před 25 lety vznikly z jejich společného státu Česko a Slovensko, zůstávají mezi lidmi přes hranice úzké vazby. Myslím, že je pochopitelné, že mezi Čechy a Slováky v souvislosti s událostmi roku 1968 dodnes panují vůči Rusku výhrady.

Ani 50 let po porážce Pražského jara nejsou zpřístupněny všechny archivy. Jaké otázky zůstávají dodnes nezodpovězeny?

Nejprve je třeba konstatovat, že výzkum Pražského jara a jeho potlačení v posledních letech značně pokročil. K tomu přispělo velké množství německých a mezinárodních historiků a publicistů. Žádná historická událost samozřejmě nemůže být komplexně probádána. Vždy vyvstávají nové a nové otázky, zde například ohledně významu československé krize pro evropské dějiny. Pokud vím, neexistuje ještě ani komplexní vědecký výklad intervence z ruského pohledu, který by vycházel z původních ruských pramenů. Doposud spočívá řada údajů ohledně počtu nasazených vojáků a tanků pouze na odhadech. Tato oblast tedy ještě není probádána, a to zejména v ruských archivech. To však může ještě nějakou dobu trvat, neboť především archiv ruského ministerstva obrany v Podolsku není

k otázkám vojenských dějin po roce 1945 obzvláště pro zahraniční badatele přístupný vůbec, nebo pouze omezeně.

Kamarádi

OLIVER HACH

V lesech Vogtlandu čekali Karl Wolf a Werner Lippmann v létě 1968 společně s tisíci dalších vojáků lidové armády NDR na rozkaz ke vstupu na území ČSSR. Dodnes mají tyto historické okamžiky v živé paměti - reportáž z místa událostí.

Silnice se vine nahoru na kopec, vede z vesnice podél turistického rozcestníku s lavičkou a pole, na kterém se ve větru pohupují ovesné klasy. Ve Vogtlandu je pokojný letní den. Karla Wolfa však dohnaly vzpomínky na minulost. Nahoře na kraji lesa, kde od asfaltové silnice odbočuje polní cesta, se nachází travnatá plocha „Tady se museli pokácet stromy,“ vypráví pan Wolf. „Kvůli muničním vozům a armádnímu stanu.“

Karl Wolf byl na tomto místě již několikrát – společně s Wernerem Lippmannem. Poprvé před 50 lety, tehdy však vogtlandské lesy nepůsobily takto pokojným dojmem. Oba muži si sebou dnes přinesli zažloutlé vojenské doklady, tato návštěva poblíž obce Gunzen, ležící mezi městy Schöneck a Markneukirchen pro ně totiž představuje určité vyrovnání se s minulostí. Pořád je to táhne zpět na toto místo. Karl Wolf ukazuje polní poštu, listuje v albu plném černobílých fotografií, srovnává je s krajinou, kterou má před očima, a s obrázky ve své hlavě. „Skoro nic se tu nezměnilo,“ říká.

Karl Wolf a Werner Lippmann sloužili v létě 1968 v Národní lidové armádě (NVA) hlavní složce ozbrojených sil NDR. V květnu narukovali oba tehdy devatenáctiletí mladíci na vojenskou službu do kasáren Thomase Münzera ve Weißenfelsu – první z nich původně pracoval ve strojírenském závodě ve Zwickau, druhý jak výpravč u Německých říšských drah na malém nádraží Muldenhütten u Freibergu. Dva naprosto odlišné typy, extrovertní Karl byl nadšeným členem východoněmecké masové paramilitární organizace Společnost pro sport a techniku (GST), a spíše do sebe uzavřený Werner pocházel z křesťanské rodiny z Oberbobritzscha a o armádu se vůbec nezajímal. Osud je však spojil dohromady.

Právě skončil základní výcvik motorizované jednotky, jen jedinkrát stříleli na střelnici v Hermsdorfu na papírové terče a najednou stáli oba mladí muži před mimořádnou událostí. Sovětské vedení se rozhodlo, že nebude dále trpět reformy v Československu, které se vzdalovaly od dogmatického komunismu směrem k větší svobodě a demokracii. Už na začátku léta začaly přípravy invaze s cílem potlačení Pražského jara. Vedle sovětské armády se invaze měla zúčastnit vojska z Polska, Maďarska, Bulharska a NDR. Karl Wolf k tomu uvádí: „To byla jediná mimořádná událost, které NVA kdy čelila.“

Tehdy oba samozřejmě nevěděli, co je čeká. Všechno bylo tajné. 28. července začala mobilizace, Wolf a Lippmann vyrukovali z Weißenfelsu s jedním praporem. Oddíl se zhruba 300 muži dostal rozkaz, aby zaujal pozice v oblasti Neustadt an der Orla na východě Durynska. Předchozí večer ještě všichni napsali svým rodinám. „Schránka pro odchozí poštu byla úplně plná,“ vzpomíná Wolf. „Bylo nám proto jasné, že to bude vážné.“

Dnes už se ví, že k invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa mohlo dojít již koncem července 1968. Nakonec však byla odložena kvůli politickým jednáním s tehdejší československým vedením, která probíhala ve východoslovenském příhraničním městě Čierna nad Tisou a v Bratislavě.

V Neustadt an der Orla dostal Karl Wolf jednoho rána na hlídce rozkaz: „Opusti všechny pozice – musíme nasedat.“ Vojáci museli nastoupit k příjmu ostré munice – každý vyfasoval půlku bojového přídělu. „U mě to bylo 300 nábojů,“ vypráví Karl Wolf. Jeho zbraní byl kalašnikov, jeho kamarád Werner Lippmann obdržel tři granáty a 120 nábojů pro pistoli Makarov.

Odpoledne 23. srpna 1968 se vojenská skupina dala do pohybu směrem k Československu – jednalo se o několik tanků, obrněných transportérů a nákladních vozů. Po několika málo kilometrech se první tank zastavil a už se nerozjel, tanky T-34 z kontingentu Rudé armády pocházely ještě z druhé světové války. „Skoro vůbec jsme nepostupovali,“ uvádí Wolf. V Plauen házeli obyvatelé na tanky v pološeru vejce a kameny.

Ráno 24. srpna rota zastavila v lesíku jižně od Schönecku, zhruba deset kilometrů od hranice. V tu dobu Československo už dávno okupovala sovětská, polská, maďarská a bulharská vojska. „Vůbec jsme o tom nevěděli. Neměli jsme ani noviny ani rádio nebo televizi,“ říká Wolf.

Jednotka z Weißenfelsu, která v lese u obce Gunzen založila nový tábor, ještě několik dní počítala s příkazem ke vstupu do Československa. Tanky NVA byly také opatřeny bílým pruhem. Tímto způsobem mělo být možné odlišit válečné stroje okupačních vojsk od strojů československé armády, která vlastnila stejnou sovětskou techniku. Nejvyšší místa v Moskvě však mezitím rozhodla: NVA do Československa nevstoupí.

Jednotka uvízla ve Vogtlandu, všední den v táboře představovaly hlídky a boje s bahnem, které se vytvářelo během deště. Signalisté zavedli kabely k sousedním jednotkám, které byly schovány v okolních lesích. Dolů do vesnice nesměli; jednou jim zahrála hudební skupina. Karlovi Wolfovi se přes přísný zákaz podařilo obrazení zachytit několik táborových scén – fotoaparátem, který měl schovaný v kapse uniformy.

Na fotografiích jsou mladí muži s veselými obličejí, působí dojmem dobrodružného života. „Dodávali jsme si odvahy jadrnými výrazy,“ říká Karl Wolf. „Ale raději bych vlastně dělal revoluci spolu s obyvateli Prahy.“ Vychází z lesa, kde osm týdnů, až do 17. října 1968, tábořili, a ukazuje na okraj silnice směrem ke Gunzen: „Tam stála

polní kuchyně.“ Werner Lippmann několikrát opakuje, že se tehdy cítil velmi nepříjemně. „Museli bychom střílet na lidi, kteří nám nic neudělali.“

Gunzen je dnes pěkná, ale ospalá vesnice ve Vogtlandu. Restaurace zde už nefunguje, takže možnosti obědu je potřeba hledat někde jinde. Dnešní den je toho ještě spousta k diskuzi. O několik vesnic dál se podaří najít otevřený podnik. Karl Wolf vytahuje černobílou fotografii a ukazuje ji hostinské. Také ona si hned vzpomíná – na sovětské tanky, které se valily přes Schöneck. Žena na konci padesátky má na chvíli slzy v očích. „Všechno to napiš,“ říká, „a doufejme, že už nikdy víckrát nedojde k takovému svinstvu.“

Invaze ze Saska

Vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa dne 21. srpna 1968 byl od druhé světové války největší vojenskou operací v Evropě. Operace „Dunaj“ se účastnili vojáci z pěti států.

Již při přípravě hrálo klíčovou úlohu území východoněmeckých okresů Karl-Marx-Stadt a Drážďany – stopy zde lze najít dnes.

Oliver Hach (text) und Ariane Bühner (grafika)

Granit je tvrdý a vydrží věčně. Ale když po něm přejede 30 tun oceli, tak na něm zůstanou stopy. Ve Freibergu je lze najít na kamenných deskách chodníku i p 50 letech. Ve Wallstraße, v zatáčce kousek před křižovatkou silnic 101 a 173, jsou na obrubníku patrné rýhy, které zde zanechaly tanky. „Odstupy mezi jednotlivými díly pásů jsou jasně viditelné,“ říká Michael Gerstenberger. Bydlel tehdy ve Wallstraße a jako osmnáctiletý mladík byl svědkem toho, když se sovětské tanky v srpnu 1968 valily přes Freiberg směrem na Krušné hory.

Lidé byli touto událostí pobouřeni. Tisíce obyvatel Saska generace 50+ mají dodnes vzpomínky spojené s touto dobou. Vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa dne 21. srpna 1968 byl od druhé světové války největší vojenskou operací v Evropě – pečlivě připraven a proveden během několika málo hodin.

Reformní kurz Komunistické strany Československa pod vedením Alexandra Dubčeka směřující k liberalizaci a demokratizaci země Moskva již od počátku odmítala. Soudruzi z Prahy byli varováni, že „nepřátelské síly vytlačují vaši zemi ze socialistické cesty a vytvářejí hrozbu odtržení Československa od socialistického společenství,“ jak stálo v takzvaném varšavském dopisu ze dne 15. července 1968. Den D pro Operaci Dunaj nastal o měsíc a pár dnů později. Moskva se mohla odvolávat na to, že následuje oficiální žádost o pomoc z bratrského státu. Ještě 3 srpna 1968, po posledních bilaterálních rozhovorech vedených mezi československou a sovětskou vládou v Bratislavě, předala skupina československých stalinistických opozičníků takzvaný zvací dopis, v němž žádal Leonida Brežněv, nejvyššího sovětského představitele státu a strany, o rychlou pomoc a intervenci.

K invazi byla připravena vojska pěti z celkových sedmi států Varšavské smlouvy – Sovětského svazu, Polska, Maďarska, Bulharska a NDR. Neúčastnily se pouze Albánie a Rumunsko. Největší část vojenské síly představovala sovětská armáda. Společně s jejími jednotkami měla východoněmecká Národní lidová armáda (NVA) s 16.000 vojáky proniknout do severních Čech a případně až do Prahy. 7. tanková divize s velitelstvím v Drážďanech společně se 7. dělostřeleckým plukem z Frankenbergu a motorizovaným plukem z Marienbergu a 11. motorizovanou divizí v Halle byly podle vojenského historika Rüdiger Wenzkeho tehdy přímo podřízeny skupině sovětských ozbrojených sil v Německu. 7. tanková divize měla operovat v oblasti Litoměřic a Děčína, 11. motorizovaná divize v okolí Plzně. Byla již naplánována vojenská velitelství, která měla NVA na obsazeném území zřídit.

Východoněmecké okresy Karl-Marx-Stadt a Drážďany se staly nástupním prostorem invazních vojsk. Sovětská armáda mobilizovala své jednotky, které byly rozmístěny jižně od Berlína, vedle toho ale přes Polsko přeložila do NDR oddíly z oblasti Kaliningradu. Přes hraniční nádraží Frankfurt nad Odrou a Kietz přivezlo až do Saska více než 50 vlaků tanky, nákladní auta a vojáky.

Rozkaz k postupu obdržela vojska 20. srpna za soumraku. Mezi 22:30 a 24:00 překročily elitní jednotky hranice s Československem: z NDR skupina sovětských vojsk lokalizovaných v Německu, z Polska 2. armáda Polské lidové armády a 38. sovětská armáda, která také přímo vstoupila z Ukrajiny na Slovensko, za podpory bulharských jednotek. Nakonec z Maďarska se invaze účastnila jedna divize Maďarské lidové armády a další sovětské jednotky, které byly umístěny v Maďarsku. Zároveň na letištích v Praze a v Brně přistály letecké jednotky. Již kolem 1:00 ráno bylo z větší části obsazeno Slovensko, kolem 3:00 byly obsazeny i severní Čechy. Kolem 5:00 dorazily jednotky do Prahy a v 8:00 měly pod kontrolou všechny ulice hlavního města. NVA však zůstala ve svém pohotovostním prostoru v Sasku – na příkaz nejvyšších míst v Moskvě (viz příloha str. 2).

Pro obyvatele Československa to byl šok. Byla tu celá řada mrtvých a zraněných. Podle českého historika Prokopa Tomka bylo od 21. srpna do konce prosince 1968 v souvislosti s invazí usmrceno 137 Čechů a Slováků – především následkem nehod vojenských dopravních prostředků, ale také kulkami sovětských vojáků, kteří se cítili být provokováni ze strany protestujících občanů. Ruské zdroje hovoří o 102 obětech na straně sovětských vojáků. Historik Tomek ve své knize Okupace 1968 a její oběti, která vyšla v roce 2017, dementuje výrok ruské strany, že dvanáct vojáků bylo zastřeleno takzvanými kontrarevolučními silami. „Nenašli jsme jediný případ, kdy by Češi nebo Slováci zabili vojáka okupačních vojsk,“ uvedl při prezentaci knihy v Praze.

Po porážce Pražského jara převzali v Československu moc komunisté věrní Moskvě, země se propadla do letargie, která měla trvat desítky let. Na protest proti potlačení Pražského jara se student Jan Palach polil 16. ledna 1969 v Praze benzínem a zapálil se. O tři dny později zemřel tento dvacetiletý mladík kvůli četným popáleninám. V den, kdy zemřel, ještě odpoledne proudilo na Václavské náměstí

200.000 lidí. Také v NDR došlo k protestům. Ministerstvo státní bezpečnosti evidovalo více než 400 deliktů ve spojitosti se „štvavými letáky“.

Velení NVA bylo tehdy přesvědčeno o tom, že na straně Sovětského svazu učinilo vše správně. Bývalý důstojník 11. motorizované jednotky z Halle, který tehdy působil v rámci operativní jednotky, hovoří o tom, že v armádě rozhodně nezazněla žádná kritika. Tento šestaosmdesátiletý muž, který dnes žije v Sasku, trvá na následujícím: „Byli jsme v pohotovosti, abychom zabránili kontrarevoluci.“ Ani 50 let po srpnových událostech ale nechce v novinách vidět své jméno.

Poznámka na okraj dějin: bez Pražského jara by vesnice Kühnhaide v Krušných horách dnes již neexistovala. V šedesátých letech 20. století plánovala NDR spolu se svým sousedem tuto obec na hranici ČSSR obětovat stavbě přehrady, která by zaplavila většinu vesnice. Regionální historik Romeo Bräuer hovoří o tom, že přípravné práce byly zahájeny již v roce 1966. Po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy však byla stavba zastavena. Co však bylo přeci jen postaveno a stojí dodnes, je sídliště Mühlberg v Marienbergu, kam měli být přestěhováni obyvatelé Kühnhaide.

Očitý svědek z Václavského náměstí

OLIVER HACH

Claus Märten řadu let nakupoval pro NDR v Československu zemědělská letadla. Služební cesta v srpnu 1968 skončila pro tohoto inženýra válečnými scénami. V Praze zažil události světových dějin - a také odcizení přátel.

Jeho láska k této zemi začala se žlutým čmelákem. Ten má teď položený před sebou na zahradním stolku - plastový model Let Z-37. Čmelák je název zemědělského letounu, který se v Československu vyráběl. V šedesátých letech nakoupil Claus Märten z pověření letecké společnosti Interflug téměř 300 kusů letounů Z-37 pro zemědělství v NDR. Tyto stroje se používaly v celém východním bloku. „Bylo to to nejlepší letadlo, jaké tehdy existovalo,“ uvádí Märten.

Claus Märten sedí na terase svého domku v Thumu, v zelené oáze v Krušných horách. Myšlenkami je ale v Praze. Kde jako mladý letecký technik vedl obchodní jednání s československým podnikem zahraničního obchodu. Kde často trávil večery na služebních cestách v baru Lucerna na Václavském náměstí. A kde se po jedné noci najednou všechno změnilo. „Prahu znám líp než Berlín nebo Drážďany,“ říká 83-letý muž. „Bylo to nejkrásnější období mého života.“

Na balkónu jednoho domu na Václavském náměstí se před 50 lety stal Claus Märten očitým svědkem světových dějin. Scény z oněch dnů, kdy svoboda byla převálcována pásy sovětských tanků, nosí dodnes v hlavě, události může na minutu rekonstruovat.

Je úterní ráno, 20. srpna 1968, když Claus Märten odlétá z Berlína-Schönefeldu letadlem do Prahy. V kabině vedle něj sedí atraktivní Američanka z Houstonu. Tato germanistka si tajně koupila let, navzdory varování svých rodičů, aby do východního bloku necestovala. Märten, 33-letý inženýr z NDR, této atraktivní dámě řekne: „U nás na Východě můžete být zcela bez obav.“

Domluví si setkání na večer, až bude mít za sebou rozhovory s obchodní společností Omnipol. Při krásném letní počasí se procházejí Prahou. Ukazuje jí půvabná zákoutí stranou od hlavních turistických tras, pozdě večer ji doprovodí k jejímu ubytování v residenci amerického velvyslanectví na Malé Straně na druhém břehu řeka Vltavy. Kolem půlnoci jde Claus Märten spát – je ubytován v soukromí na dolním konci Václavského náměstí.

21. srpna se probudí kolem půl čtvrté ráno. Jeho kolega se vrátil z nočního baru. Pouliční světla jsou vypnutá. Policejní vozy jezdí přes Václavské náměstí nahoru a dolů. Ve čtyři ráno, o půl páté se ve vzduchu ozve hřmot, formace letadel přelétne přes centrum města. Letiště obsadili již v noci sovětští vojáci. „Krátce před sedmou,“ vzpomíná Märten, „vstoupila naše domácí s pláčem do pokoje. Křičela: ‚Okupace, okupace!‘“

Märten a jeho spolupracovníci jdou do státní banky, vymění zde všechny své cestovní šeky, aby měli dostatek peněz v hotovosti. Při snídani v hotelu Evropa, který stojí naproti domu, kde jsou ubytováni, vidí, jak číšníci strhávají vlajky socialistických „bratrských“ států. A v Omnipolu je vrátný vykáže pryč: „Jednání byla pozastavena,“ zní stručné zdůvodnění. Český obchodní partner, se kterým již dlouho vázal Clause Märtena přátelský vztah, se najednou chová rezervovaně a odtažitě. Pracovníkům společnosti Interflug nezbyvá nic jiného, než se vrátit nazpět do penzionu. Z balkonu secesního domu jsou svědky nejdramatičtějších hodin v srdci Prahy.

Kolem desáté hodiny dopoledne jedou dolů po Václavském náměstí obrněné transportéry. „Seshora jsme viděli dovnitř vozů: celá podlaha byla pokryta municí jako mosazným kobercem, vedle toho dřepěli na každé straně tři mladí vojáci a jeden pak seděl u těžkého kulometu,“ vzpomíná Märten.

Potom přijedou tanky. „U Národního muzea se začalo střílet. Rusové fasádu budovy doslova proděravěli.“ Náměstí zahalují mraky prachu, rudě zářící stříly sviští vzduchem. Sovětští vojáci střílejí samopaly do výlohy banky. „Celá skleněná stěna se sesypala dolů.“

Čtvrt hodinu je klid, pak zase příjíždějí tanky. Jejich pásy vytrhávají dlažební kostky, z Václavského náměstí je oraniště. Skupiny lidí stojí na krajnicích, mladí tankisté, kteří dosud jezdili pouze v terénu, ostře stříhají zatáčky, lidé v panické hrůze uskakují. „Jedna žena v poslední minutě strhla kočárek od pásů tanku.“ Jeden z tanků hoří jasným plamenem. Velké nádrže nafty v jeho zadní části dělníci proděravěli krumpáči a zapálili je. Märten vypráví: „Přes celé Václavské náměstí za sebou tank táhl hořící oblak nafty.“

Mezi obyvateli Prahy se šíří zlost a vztek. Kuchař z hotelu Evropa, zavalitý Čech s čepicí, bílou košilí a károvanými kalhoty si stoupne na ulici a začne křičet. Tanky se valí rovnou na něj. „Už jsem zavíral oči,“ říká Märten. V poslední chvíli tank naplno brzdí – hlaveň přitom téměř narazí do země. „Ten muž stál jeden metr před tankem a zastavil tak celou tankovou skupinu. To bylo šílený.“

Tento den v Praze zemřelo nejméně 22 lidí. Český Ústav pro studium totalitních režimů vypracoval seznam obětí: muž, který vyskočil z hořícího domu, zákazník a majitelka novinového stánku, který přešel tank, železničář na cestě do práce, na kterého na Karlově náměstí začal nečekaně bezdůvodně pálit sovětský voják.

Vláda své občany vyzývá k pasivnímu odporu. Noviny vydávají zvláštní vydání. Rozdávají se letáky, které vyzývají zahraniční vojáky k odchodu. Ještě funguje svoboda tisku, ne však na dlouho. Claus Märten po všechna léta tyto dokumenty uchovával. „Češi se chovali příkladně,“ vypráví. Nikdo se nenechal strhnout k násilnostem. „Existovalo tisíc možností k tomu, aby se rozpoutalo opravdové inferno.“ Věř, že sovětské vojáky by je nemilosrdně potlačili.

Pražský pobyt zástupců společnosti Interflug trvá ještě další čtyři dny. Märten a jeho kolegové si na klopy připevní modro-bílo-červené odznaky protestního hnutí. Nálada je však čím dál agresivnější. Na veřejnosti už nemluví německy, v restauracích je odmítají obsloužit. Märten se chce ještě jednou vidět se svojí Američankou, všechny mosty přes Vltavu jsou však uzavřené. „21. srpen 1968“, shrnuje, „pro mě představoval konec bezstarostných pobytů v Československu.“

Vlak nakonec přiveze pracovníky společnosti Interflug společně s mnoha východoněmeckými dovolenkáři, kteří také v Československu uvízli, do Ústí nad Labem. Odtud je odvezou na otevřené korbě nákladáku na místo vzdálené tři kilometry od hranice. Vysadí je na louce vedle Labe, až do obce Schmilka musí jít pěšky – s kufrem v ruce. Po cestě se setkávají s projevy opovržení. Märten je přesvědčen o tom, že se vztahy mezi východními Němci a Čechy tehdy velmi narušily. „Češi nám nikdy neodpustili, že jsme Rusy tak bezvýhradně následovali. To přátelství, ta rodinná atmosféra, už potom nikdy nebyly takové.“

Společnost Interflug ho do Československa ještě několikrát vyslala. Pak však přišla stopka i pro žluté čmeláky: Rada vzájemné hospodářské moci (RVHP) rozhodla, že v budoucnu bude zemědělské letouny pro východní blok vyrábět Polsko, přestože měly podle Märtena „velmi mizernou kvalitu“.

Po převratu se Claus Märten do Prahy několikrát vrátil. Navštívil zde místa svého mládí, jak říká. Našel i balkón na Václavském náměstí – hned vedle obchodního domu Baťa. V roce výročí invaze má 83-letý muž zase touhu po dálkách: „Bojuji sám se sebou a se svým stářím, ale ještě jednou bych se tam rád vypravil.“

Umění pro duši

OLIVER HACH

Jako mladá dívka chtěla Veronika Bahr na Západ. Její útěk přes Československo ztroskotl v srpnu 1968. Následky trpí dodnes, našla ale cestu, jak je zpracovat.

Postava, kterou vysekala z kamene, skrývá svůj obličej za svými pažemi. Má symbolizovat strach před světem a pocity viny, Veronika Bahr ji umístila do své zahrádky v zahrádkářské kolonii. Před 20 lety začala obyvatelka Chemnitz s uměleckou tvorbou: od té doby vytvořila tolik plastik, leptů a akvarelů, že jimi zaplní celou výstavu. Ta byla na jaře k vidění v Bonhoefferově církevním sboru v Chemnitz-Markersdorfu. Její díla nesou názvy jako „Za zámek a závorou“ a „Zajatci“. Nebo „Mateřská zátěž na bedrech dítěte“: mohutná postava z masky, která se sklání dolů a ruce pokládá na paže své dcery. Nejedná se však o oběť, nýbrž o útlak.

Veronika Bahr, 67 let, se stala výtvarnou umělkyní, aby tímto způsobem zpracovala svůj vlastní osud. Její trauma vzniklo v létě před 50 lety – když se v Československu psaly světové dějiny. Tehdy jako sedmnáctiletá dívka plánovala útěk ze své rozvrácené rodiny. Rodiče se rozešli, žila u matky, z jejíž strany se cítila být tyranizována. „Proto jsem chtěla odejít na Západ,“ vypráví. K sourozencům.

23. srpna 1968 odjede Veronika Bahr autobusem z Karl-Marx-Stadtu do Cranzahlu. Až do soumraku putuje lesem směrem k Bärensteinu. Tato obec na hranici s Československem leží od počátku invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa ve státěm zřízeném zakázaném pásmu – vstup pouze se zvláštním povolením. Když sem mladá žena pozdě večer přijde, spatří tanky a vojáky v uniformách – a dostane prostě strach. Plán dostat se do západního Německa přes Československo nakonec zavrhne a chce se vrátit, při hledání autobusové zastávky ji však v Bärensteinu zastaví a zatkne hlídka Národní lidové armády. Nezletilá dívka se ocitne ve vězení státní bezpečnosti na Kaßbergu v Karl-Marx-Stadtu. Je zde zavřená zhruba sedm týdnů, dokud není zatykač zrušen – „z důvodu mladistvého věku“, „spontánní reakce“ a předpokladu, „že se obžalovaná bude v budoucnu chovat v souladu se společenskými normami“. Přesto je však odsouzena: trest odnětí svobody na deset měsíců podmíněně kvůli „nezákonnému překročení státní hranice“, jak rozhodne okresní soud v Karl-Marx-Stadtu.

Veronika Bahr říká, že po převratu to všechno vytěsnila. Ale když její tři vlastní děti odešli z domova a ona jako rozvedená zůstala sama, minulost opět ožila. Když se vypravila na Kaßberg, uviděla se zase v cele vězení. A vrátila se i vzpomínka na období následující po odsouzení za nedovolené opuštění republiky. Kdy s ní v učilišti všichni přestali mluvit a skončila s těžkou depresí v psychiatrické léčebně. „Strach z pronásledování považovali za halucinace,“ vypráví. „Nenechali mě truchlit kvůli ztracené svobodě, ale cpali mě psychofarmaky a dávali elektrošoky.“

Již 20 let je Veronika Bahr v důvodu. V invalidním důchodu. V psychiatrickém posudku univerzitní kliniky Drážďany z té doby je uvedeno, že vazba pacientce „výrazně narušila její nitro“.

Sestra, ke které Veronika Bahr chtěla před 50 lety uprchnout, dnes žije v Austrálii. „Chtěla bych ji navštívit. Ale nejprve se musím úplně uzdravit,“ říká. Přitom jí

pomáhá umělecká tvorba a také nedávno nasazená psychoterapie. Jeden z jejích obrazů ukazuje starou ženu, která s radostí drží v ruce cukrovou vatu. „To je mé přání,“ říká Veronika Bahr, „mít ve stáří ještě radost.“

(Překlad z němčiny: Barbora Hudcová)